

dr hab. Michał Proksa, prof. PRz
Zakład Projektowania Architektonicznego i Grafiki Inżynierskiej
Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury
Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza

Rzeszów, 8-04-2021

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Pawła Kocańdy
Budownictwo obronno-rezydencjonalne Wacława II (1291-1305) w Małopolsce na tle ziem polskich. Studium archeologiczno-historyczne
wykonanej w Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego
pod kierunkiem prof. dra hab. Zbigniewa Pianowskiego

Wstęp

Przedmiotem zainteresowania Autora jest budownictwo obronno-rezydencjonalne późnych faz średniowiecza na terenie Europy Środkowej, a dysertacja dotyczy budowli fundowanych przez Wacława II i biskupa Jana Muskatę. Praca składa się z dwóch tomów z kartami ponumerowanymi: T. I od 1 do 574 + cztery mapy i T. II zawierający katalog obiektów obronnych od 1 do 384. Tom I podzielono na siedem rozdziałów z podrozdziałami, a sumuje je części nieponumerowane: 1/ podsumowanie i postulaty badawcze, 2/ wykaz skrótów i symboli dokumentacyjnych, 3/ bibliografia podzielona na materiały rękopiśmienne i źródła drukowane, te ostatnie zawierają również niepublikowane opracowania z badań terenowych przechowywane w archiwach muzealnych lub Państwowej Służby Ochrony Zabytków. Zostały one podane w pokażnej ilości, starannie dobrane i podane w układzie alfabetycznym, niestety nie zostały ponumerowane i czytelnik chcąc poznać ich liczbę musi je policzyć.

Ocena merytoryczna pracy

Praca imponuje nie tylko pokaźną objętością i szerokim zakresem, ale też wnikliwym i rzeczowym wywodem oraz celną charakterystyką form i ich klasyfikacją, dobrze udokumentowaną. Pragnę zaznaczyć, że ogromna pojemność przedstawionej mi do oceny pracy stwarza konieczność ułożenia scenariusza recenzji. Najprostsza wydaje się wersja, by omówić przede wszystkim zawartość poszczególnych rozdziałów, które mogłyby po rozbudowie tworzyć samodzielne opracowania.

We wstępie Autor przedstawił cel i metodykę pracy, jej strukturę, zakres terytorialny i chronologiczny, analizę bazy źródłowej i stan badań. Przed analizą sytuacji polityczno-społecznej Czech i Polski w XIII i na początku wieku XIV na tle Europy (rozdział 3) Doktorant przedstawił definicję siedzib obronno-rezydencjonalnych akceptowanych dziś przez historyków architektury militaris, różne postawienie akcentów na określenia zamek, fortalitium, castrum kuria,

turris, stołp, jednak przyjął, zapewne słusznie, szerokie rozumienie pojęcia „zamek”, w pewnym sensie obejmujące ww. określenia.

Omówienie sytuacji polityczno-społecznej w Małopolsce na przełomie XIII i XIV stulecia wprowadza czytelnika w problem fundacyjny dwóch ważnych osobistości: króla Wacława II i biskupa krakowskiego Jana Muskatę. Problem przemian społecznych i politycznych Autor przedstawił na tle ważnych europejskich graczy: Francji Kapetyngów, Papiestwa, Cesarstwa Niemieckiego, Królestwa Węgier, Rusi i Litwy, a zacięte walki o tron krakowski doprowadziły do opanowania Małopolski i Krakowa przez Przemyślidę. Autor słusznie przyjął za historykami (od czasów Oswalda Balcera) dwie fazy panowania Wacława II na ziemiach polskich: czas władania Małopolską (1291–1300) i tzw. okres królewski (1300–1305) z epizodem rządów Wacława III. Chyba taki rytm wyznacza fundacje Wacława II. Wzorcem dla władcy były tu chyba Czechy z ich zamkami, pamiętającymi XIII wiek (Primda), Wacław II budował w Czechach m.in. zamki Krupka, w Chebie, Kutnej Horze, a jego działalność na zamku praskim jest jeszcze słabo opisana. Działalność fundacyjna króla w Czechach jest niedoceniana, podobnie zresztą jak na ziemiach polskich, a recenzowana dysertacja w ogromnej części rozwiązuje ten problem, choć Autor nieskromnie mówi, że stanowi to tylko punkt wyjścia.

Doktorant przed analizą rezydencjonalno-obronnych fundacji Wacława II zwrócił uwagę na relacje między przebiegiem traktów handlowych i komunikacyjnych a lokalizacją zamków w średniowiecznej Polsce. Problem ten był już wcześniej akcentowany w literaturze (S. Weymann, S. Kołodziejcki, Cz. Deptuła), ale Autor wyraźnie podkreślił jej znaczenie i dokonał rekonstrukcji przebiegu dróg i szlaków komunikacyjnych, lokując przy nich komory celne oraz punkty poboru cła i myta. One stały się zapewne własnością Wacława II (od 1291 roku), bronione były przez niewielkie warownie i dwory, część z nich znajdowała się przy ośrodkach miejskich i grodach kasztelańskich. I chyba od nich władca rozpoczął przebudowę starszych warowni i wznoszenie nowych, zaopatrzonych w kamienne elementy, najpierw może wież bergfriedowych. Wzorem były tu zamki bergfriedowe popularne w Czechach, a zapewniające bezpieczeństwo na traktach komunikacyjnych.

Doktorant analizując działalność fundacyjną Wacława II w Małopolsce wyodrębnił trzy grupy zamków: bergfriedowe, rezydencjonalne i inne obiekty obronne. Taki podział bardzo pomaga w poruszaniu się wśród dużej ilości elementów, wątków i faktów. Do zamków bergfriedowych zaliczył kilkanaście obiektów położonych przy komorach celnych zaopatrzonych w cylindryczną wieżę, wiążąc go z typem zamku sasko-heskiego przeniesionego z Czech do Małopolski przez Wacława II. Autor wyróżnia ich zgrupowania: południowo-małopolskie m.in. z Bieczem, Czchowem, Czorsztynem i zachodnio-małopolskie z Będzinem, Rabsztynem, Smoleniem, może Bobolicami oraz trzecie z rozproszonymi zamkami w ziemi sandomierskiej. Drugą grupę tworzą zamki rezydencjonalne (Kraków, Nowy Sącz) będące mieszkaniem władcy. Na Wawelu Wacław II na miejscu romańskiej sali o 24 słupach zbudował trzykondygnacyjny pałac wykorzystując materiał z demolacji, kostkę romańską. Rekonstrukcja mieszkania władcy i towarzyszących jej fragmentów murów kurtynowych została dokładnie opisana z wykorzystaniem wszelkich materiałów źródłowych, a wieńczy ją rekonstrukcja układu przestrzennego zamku górnego na Wawelu opracowana przez Doktoranta. Drugą rezydencję Wacław II zbudował w lokowanym przez siebie Nowym Sączu nadając jej plan nieregularne-

go czworoboku z wjazdem od południowego wschodu mającego formę otworu w murze. Wreszcie trzecią grupę tworzą pozostałe zamki i obiekty obronne budowane przed połową XIII stulecia, które Wacław II przebudował i obsadził załogami czeskimi.

Kolejną działalnością Wacława II było opasanie murami miast lub ich fragmentów. Akcję zastąpienia wałów drewniano ziemnych obwarowaniami murowanymi rozpoczął od Krakowa, ale ufortyfikował też inne ośrodki miejskie, m.in. Nowy Sącz, Biecz, może też Dobczyce, Bochnię i Olkusz. Analizując poczynania władcy na tym polu Paweł Kocańda przywołał nie tylko wyniki badań terenowych, ale też zapiski kronikarskie.

Pokaźną część rozprawy stanowi działalność fundacyjna Jana Muskaty jako biskupa krakowskiego i pełniącego urząd starosty małopolskiego. Jako biskup krakowski i zwolennik rządów czeskich uzyskał od Wacława II zezwolenie na budowę i ufortyfikowania swoich dóbr stołowych, a analiza fundacyjna i katalog budowli hierarchy jest szczegółowo omówiony i udokumentowany. Również budowa zamków i warowni Jana Muskaty powstałych w czasie pełnienia przez niego funkcji starosty małopolskiego (1304–1306) zostały gruntownie opisane.

Paweł Kocańda bardzo wnikliwie analizuje budowę/przebudowę niektórych rezydencji książęcych poza Małopolską, m.in. w Wielkopolsce i na Kujawach. Niektóre z fundacji na tym obszarze Autor wiąże z działalnością Wacława II przywołując argumenty źródłowe, inne wyklucz, np. zamek w Kole. Wygłasza tu zapewne prawdziwą tezę, że dziś nie możemy wiązać niektórych obiektów z Wacławem II ze względu na stan badań lub błędne interpretacje wyników studiów terenowych, a nie faktyczny brak takich obiektów.

W rozdziale podsumowującym Autor mocno podkreśla wpływ na rozwój budownictwa obronno-rezydencjonalnego w Małopolsce (również w innych dzielnicach Państwa) od chwili pojawienia się w Krakowie Wacława II. Budowa rezydencji i warowni była powiązana z głębokimi reformami administracyjno-gospodarczymi i zapewne otworzyła drogę do wielkich poczynąń Kazimierza Wielkiego. Historycy architektury już wcześniej (czasem intuicyjnie) podkreślali olbrzymią rolę Wacława II przy wznoszeniu i rozbudowie siedzib i murów miejskich, jednak dopiero dysertacja Pawła Kocańdy pozwoliła ogarnąć rangę działań władcy, później króla Polski. Zestawienie z wnikliwym udokumentowaniem i opisem liczby zamków (26) stawia tego władcę na drugim miejscu za Kazimierzem Wielkim. Klasyfikacja zamków Wacława II uporządkowana przez Doktoranta (recenzent już o tym wzmiankował) pozwala łatwo poruszać się po tym rozległym temacie. Dodajmy do tego liczne tabele, wykresy, własne fotografie, które uzupełniają i wzbogacają redakcję dysertacji.

I wreszcie drugi tom rozprawy doktorskiej Pawła Kocańdy zawierający katalog obiektów obronnych. Nie trzeba go analizować, jedynie podkreślić, że układ katalogu z 13. punktami umożliwia najpełniejszy opis budowli obronno-rezydencjonalnej lub muru (fragmentu) opasującego lokowane miasto.

Ocena pracy

Dysertacja doktorska mgra Pawła Kocańdy przygotowana pod kierunkiem prof. dra hab. Zbigniewa Pianowskiego i opieką naukową dra hab. Andrzeja Rozwałki, prof. UR jest bardzo

logiczna, napisana poprawną polszczyzną, ale przede wszystkim jest pracą o imponującej wnikliwości i plastyczności przedstawienia rytmu przemian architektonicznych na przełomie stuleci (XIII/XIV). Pod względem merytorycznym uwzględnia najnowszy stan badań, zaś styl i forma odpowiada dojrzałej metodologii i dorobkowi naukowemu archeologa i historyka. O ambitnym zakresie i pokaźnym zasobie informacji recenzent już wspominał, tu jeszcze trzeba dodać wnikliwość i rzeczowość wyводу, a teza, że rozprawa uzupełnia lukę w badaniach nad rytmem przemian świeckiej architektury średniowiecznej jest tylko podkreśleniem rangi tej dysertacji.

Podsumowanie

Przedstawiona mi do oceny praca jest znakomicie wykonanym studium naukowym, a większość rozdziałów mogłaby być dużymi fragmentami kolejnych doktoratów. Wszelkie pozytywne pracy przewijają się w całej recenzji. Przeprowadzone przez Doktoranta analizy, przemyślenia oraz wykorzystanie wszelkich dostępnych źródeł wskazują na ogromne możliwości prowadzenia dalszych studiów nad fundacjami późnych faz średniowiecza i początku czasów nowożytnych. Tu recenzent życzy Autorowi szerokiego dostępu do dokumentacji badań terenowych i nowych analiz, co przy takiej erudycji nie będzie trudne. Już na etapie recenzji wnoszę o wyróżnienie tej pracy.

Wobec powyższego wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu.